

3. *Unpublished*

2005 June 1st

5th year

1920

9147.925

2-19

1933

05 OCT 201

ՀԱՅ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏՔԻ
ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

3. ՆԱԼՊԱՆԴԵԱՆ

Այս գրքից կին բովանդակութիւնը ամփոփումն է
այն ճառին, որ 27 Նոյեմ. 1932 ին խօսուած
է Աղեքսանդրիոյ «Տիգրան Երկաթ» Հայ
Երիտասարդաց Միութեան սրահին
մէջ և հրատարակուած «Արև»ի
7 և 8 Դեկտեմբեր 1932
թիւերուն մէջ):

9(47.925)
Ն-19

ՀԱՅ ԿՆՆԱԿԱՆ ՄՏՔԻ
ՈՒՂՂՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ՏԿԱԳՐ. ԳՐԱԿԱՆ ՓԱՒԻՍՏԵԱՆ
1933

9-19 6

ՀԱՅ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆԸ ԵՐԷԿ ԵՒ ԱՅՍՕՐ

Ո՞րն է չափանիշը ազգ. քաղաքական չիտակ ուղղութեան մը: Ֆրանսացի մեծ խմատասէրը Տէքարթ, չզոհանալով փիլիսոփայական բազմաթիւ դպրոցներու ցոյց տուած ճամբաներէն, որոնք դէպի ճշմարտութիւն առաջնորդել կը յուսակնին մտորուս միտքը, փնտռեց և գտաւ թէ առաջին ճշմարտութիւնը՝ զոյութիւնն էր իր անձին, նոյնպէս ալ մեր ազգային կեանքի վերաբերեալ զանազան հարցերը քննելու ատեն մինակ ուղիղ չափանիշը որ կրնանք ունենալ գոյութեան գաղափարն է, հետեւաբար այն ուղղութիւնը որ կ'ապահովէ մեր ազգին գոյութիւնը, որ տրուած պայմաններու մէջ առաւելագոյն հաւանականութեամբ կ'երաշխաւորէ հայ ժողովրդին ամբողջութեան կամ անոր մասերուն գոյութիւնը, ա՛ն է ճշմարիտը: Ընդհակառակը այն ուղղութիւնը որ կը վտանգէ մէնչև անգամ մեր ազգին փոքրագոյն մասին գոյութիւնը, սխալ է ու դատապարտելի, որքան ալ այդ ուղղութիւնը խանդավառութիւն ներշնչէ կամ փառքի տիրութեանը առաջնորդէ:

Ճշդելէ յետոյ այս հիմնական տեսակէտը, անցնինք անոր կիրառման մեր անցեալ ու ներկայ կեանքի քննութեան մէջ:

Մեր դատին կարգադրութեան համար ընդգրկուած նոր ուղղութեան, այսինքն յեղափոխական ուղղութեան սկիզբն է 90-ական թուականը: 19րդ դա-

10737-57

րու Օսմ. պատմութիւնը 30յց կուտայ որ Սուլթաններու լուծին տակ գանուող քրիստոնեայ ժողովուրդները ապստամբելով և արտաքին օգնութիւն ստանալով կարողացան ձեռք բերել իրենց ազատութիւնը: Շատ բնական կը նկատուէր նաև որ մեր դատին լուծունն ալ կը կարօտէր ապստամբական շարժումի մը, որուն պիտի յաջորդէր ևւրոպական փրկարար միջամտութիւնը: Սակայն մեր յեղափոխական տեսաբանները կը մոռնային որ հայ ժողովրդին ներքին և արտաքին պայմանները, դէթ 1890ին, բոլորովին սարքեր էին յոյներու կամ պուլկարներու պայմաններէն: Հայկական գաւառներու մէջ ո՛չ մէկ տեղ հայ տարրը քացարձակ մեծամասնութիւնը ունէր և զինեալ չէր. իսկ արտաքին քաղաքականութիւնը բացարձակապէս աննպաստ էր: Պերլինի վեհաժողովին մէջ Անգլիա, Գերմանիա և Աւստրիա յաջողեցան զրկել Ռուսաստանը Սան Սթեֆանոյի մէջ իր ձեռք բերած առաւելութիւններէն: Անգլիոյ և Ռուսաստանի հակամարտութիւնը ծայր աստիճանին հասած էր: Անգլիա, որ յանձն առած էր Թուրքիոյ բարենորոգումները հետապնդել, որպէսզի Ռուսաստանի առիթ ու պատրուակ չձգէ հիւանդ մարդը նոր անդամահատութիւններու ենթարկելու, ինքն իսկ սկսած էր կասկածելի դառնալ Դրան: Ռուսիան էր այժմ որ կը մղէր Թուրքիան չգործադրելու բարեկարգութիւնները, և այն որ աւանդական պաշտպանն էր քրիստոնեայ ժողովուրդներու ընդդէմ Սուլթանին, հիմա կը պաշտպանէր Սուլթանը՝ ընդդէմ քրիստոնեայ հպատակներուն, պարզապէս հակառակելու համար Անգլիոյ: Կեդրոնական կայսրութիւնները՝ կողմնակից էին Օսմ. կայսրութեան հողերու ամբողջականութեան. Ֆրանսա կը քալէր Չարին ետեւէն: Երեւութապէս յակական խնդրոյն պաշտպան կը մնար Անգլիա. բայց

ան ալ չէր կրնար բացէ ի բաց թշնամական վերաբերում ունենալ միւս պետութեանց հետ և չէր ալ կրնար յարգել հայոց ըրած իր խոստումները, պարզ այն պատճառով, որ. . . քրիստոնեական նաւատորմը չէր կրնար բարձրանալ Արարատի գագաթը:

Այսքան աննպաստ պայմաններու մէջ սկսուած յեղափոխական շարժում մը բնական է որ դատապարտուած էր ձախողելու և Սուլթանը պատահութիւն և արդարացուցիչ պատճառ պիտի գտնէր ջնջելու հայ ազգարնակչութիւնը, կամ աւելի սոսափկ հալածանքներու ենթարկելու:

Հայկական հարցը խոշոր գծերու մէջ սապէս կ'ընթանայ. — Ա. Հայաստանի մէջ բարեկարգութեանց պահանջ-կար: Բ. Եւրոպական պետութիւնները պահանջող էին այդ բարեկարգութեանց: Գ. Նոյն այդ պետութիւնները սակայն չէին միանար պահանջելու և յաջողցնելու համար բարեկարգութեանց գործադրութիւնը:

Մեզի կը մնար երկու բան: Կամ համբերել ու սպասել լուսագոյն առիթի մը և արտաքին քաղաքականութեան յաջող դասաւորման, կամ գահափոխեցնել զեպրերը ծայր տալով յեղափոխական շարժման: Խոհեմ ու հեռատես մարդիկ կողմնակից էին առաջին ուղղութեան. յեղափոխականները հետեւեցան երկրորդին. և որովհետեւ այս վերջինները, հակառակ թուով շատ քիչ ըլլայնուն, աւելի յանդուգն ու գործունեայ էին, անոնց ուղղութիւնն էր որ դարձաւ ազգային քաղաքականութիւն և այդ ուղղութեան հետեւանքն էր որ կրեց ազգը ամբողջովին:

Յեղափոխութիւնը շատ ընդարձակ իմաստ կը պարունակէ. ամէն պարագայի բոլոր մըն է որ խանգաւառութիւն կը ներշնչէ. սակայն մենք պէտք է մո-

անհանձն անոր քննութեան պաշարեամբ ու հաստատ դատադուրովեամբ:

Ի՞նչ էին հայ յեղափոխութեան պատճառաբանութիւնները.— Ա. Ազատութիւնը հայ ժողովուրդին անյետաձգելի մէկ պահանջն է: Բ. Հասած է ժամանակը, կամ խիստ մօտալուս է, իրադարձելու ազատութիւնը: Գ. Պէտք է արուեստականօրէն մղում տալ արագացնելու զէպքերը և հասցնելու իրենց բնական ու անխուսափելի վախճանին:

Թէ ազատութիւնը ժողովուրդի մը բնական ու տարրական իրաւունքն է, թէ սուղջ ազգի մը բաղձանքն ու խնայն է, ասոր տարակոյս չկայ:

Ստիպոյն ԶՍական թուականներուն այդ պահանջը ստիպողական ու անյետաձգելի էր: Պատրաստ ենք այս հարցումին ժխտական պատասխան տալ: Այդ գաղափարին իրականացման համար հայ ժողովուրդին զանդուածը մտքով ու մարմնով պատրաստ չէր դեռ. իսկ իր կացութիւնը որքան ալ դառն՝ ծայրայեղ չէր որպէսզի մղէր զինքը յուսահատական գերագոյն շարժումի մը: Ապացոյց՝ որ մինչև 1915, այսինքն քուսորդ գար մը նոյն այդ ժողովուրդը տոկոսց ու կարողացաւ ամանի թրքական տիրապետութեան լուծը որ երբեք չթեթեցու, սահմանադրական չըջանին անգամ: Այն հալածանքները որոնց կ'ենթարկուէր հայ ժողովուրդը իր բնագաւառին մէջ, որքան ալ ծանր ըլլային, չէին կրնար տակաւին արդարացնել յեղափոխութիւն մը՝ որ ոչ միայն կարող պիտի չըլլար կասեցնել այդ հալածանքները, այլ ընդհակառակը, սակի սաստկացնելու պատճառ պիտի դառնար:

Այո, ժողովուրդը, կ'ապրի իսեպով մը, որ համադրութիւնն է իր ցեղային հոգեկան պահանջներուն, բարոյական ու քաղաքական ձգտումներուն: Ասանց

խոչալի ժողովուրդ մը դիակի մը պիտի նմանէր: Բայց այդ խոչալը գործնականին մէջ կրնայ ըտրորովին իրարու ներհակ արդիւնքներ տալ. նա կրնայ յաղթանակել ու պատճառել ազգին մեծութիւնը եթէ վայրկեանի կարելութեանց կը պատշաճի, նա կրնայ նաև մահացնել այդ ազգը եթէ հակառակ է իրերու ընթացքին: Այսպէս դատած է Քրանսացի մեծ հոգեբան ընկերաբանը Կիւսթավ Լըպոն, ուսումնասիրելով բովանդակ մարդկութեան պատմութիւնը:

Բացի այդ հայ ազգին ազատագրումը նկատուեցաւ իբրև անմիջականօրէն իրադարձելի: «Հասած է ժամանակը» պատգամեցին, հիմնուելով յառաջագունէ ընդունուած սա սկզբունքին վրայ՝ թէ կը բուէր արիւն թափել ազատութիւն ձեռք բերելու համար: Կը բուէր մէկ քանի յախուռն շարժում՝ սարսափեցնելու համար Կարմիր Սուլթանը, ցնցելու համար դիւանագիտութիւնը և ապահովելու համար անոր միջամտութիւնը: Ու թափեցինք արիւն առատօրէն, ու թափել տուինք ջարդերով, յուզեցինք Եւրոպայի հանրային կարծիքը խաբուսիկ յոյսերով:

Անգամ մը որ գործի սկսուած էր, պէտք չէր սպասել իրերու բնական ընթացքին, եթէ ներքին տրամադրութիւնները և չըջապատի պայմանները ձեռնառ չէին յեղափոխական շարժման մը, քանի որ զանգուածը չէր շարժեր, պէտք էր դիմել արուեստական միջոցներու, և այդ միջոցները եղան մէկը միւսէն սակի չմտածուած ու հետեւանքներով վտանգաւոր:

Իրական յեղափոխութեան պայմանն է երկար ու լուրջ պատրաստութիւն. իսկ ընդթն է՝ արագ ու անակնկալ: Սերը եղաւ ճիշդ հակառակը, պատրաստութիւն բնաւ չունեցանք, իսկ գործունէութիւնը

եղաւ դանդաղ ու տեւողական: Անորոշութեան շրջան մը ստեղծուեցաւ ժողովրդին համար: Ունեցանք յեղափոխականներ, չունեցանք յեղափոխութիւն: Փոխան յեղափոխական շարժումի ունեցանք յեղափոխական միջնորդ մը, քաջքեցինք յեղափոխակերպ վիճակ մը, սպասելով բանի մը որ չէր գար և չէինք գիտեր թէ ե՞րբ և ի՞նչպէս պիտի գայ: Վիճակը յուսահատեցուցիչ էր. բայց խոստովանելու քաջութիւնը չունէինք, մինչև եկաւ Օսմ. Սահմանադրութիւնը և փրկեց մեր յեղափոխականները իրենց անկարողութենէն, և վերջ դրաւ կացութեան մը որ ելք չունէր: Արդ, Օսմ. Սահմանադրութիւնը ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ տրամաբանական ժխտումը մեր յեղափոխական շարժման: Եթէ լաւ ու խոր կերպով ուսումնասիրենք 1909-1914 վեց տարուան սահմանադրական կեանքը, այնտեղ պիտի տեսնենք մեր աղէտին պատճառները: Մեր ազգ. ներքին կեանքի թոյլ ու հակասական ընթացքը, այն երանելի ու այնփոյթ քուշը որու յանձնեցինք մենք զմեզ և թոյլ տուինք որ թուրքը, աչքը բաց և արթուն, ժամանակ շահի, շարժի, գործէ, ծրագրէ և վերջապէս իրականացնէ հայ ազգի բնաջնջման ճիւղադային ծրագիրը:

Այսպէս ամփոփելէ յետոյ մեր յեղափոխական քաղաքականութեան ընթացքը, տեսնենք այդ շարժման գանազան կերպերը: Անոնք երեք են. — 1. ինքնապաշտպանութիւն, 2. ըմբոստական ու անարեկչական արարքներ և 3. արտաքին բրոբականտ:

Ինքնապաշտպանութիւնը մեր յեղափոխական գործունէութեան ամենէն անհրաժեշտ ձեւը պէտք էր ըլլար. իր նպատակը ոչ միայն ազգային է այլ և անհատական: Սակայն լրջօրէն ըմբռնուած ինքնապաշտպանութիւն մը կը կարօտի լռելեայն, գաղտնի ու

խոնձ պատրաստութեան մը և անհրաժեշտ է խաղաղ գոյավիճակ մը: Այս կը բաւէ արդէն ըմբռնելու համար թէ ըմբոստական ու անարեկչական ցոյցերը և արտաքին մեծարարաւ բրոբականտը, որոնք թուրք կառավարութեան ուշադրութիւնը և հսկողութիւնը վաւ պահելու կը ծառայեն միայն, անհնար կը դարձնեն լուրջ ինքնապաշտպանութեան պատրաստութիւնը: Եւ իրօք այ հոն ուր լուռ ու համեստ գործիչներ ունեցանք և ինքնապաշտպանութեան նուազագոյն պատրաստութիւնները կարելի եղան, հոն մեր ժողովուրդը կարողացաւ նուազ միասով ազատիլ աղէտներէ:

Խիստ հետաքրքրական պիտի ըլլար այս տեսակէտով մեր յեղափոխական շրջանի պատմութիւնը, հիմնուած սակայն փաստաթուղթերու վրայ, ոչ թէ թեթաբուած կուսակցամտութենէ ու ջատագովական նպատակներէ: Առանց մանկու սակայն մանրամասնութեանց մէջ, վերէն նետելով միայն ընդհանուր ակնարկ մը, կը համարենք մէկ քանի եզրակացութիւններու:

Ա. — Յեղափոխութիւնը խոչոր ձեզքուած մը յառաջ բերաւ մեր ազգին հաւաքական հոգեբանութեան ու ըմբռնողութեան մէջ: Ազգը չկրցաւ համամիտ ըլլալ յեղափոխական տեսութեան և ասիկա մեր յեղափոխական շարժման թուլութեան հիմնական պատճառը եղաւ: Եւ ըմբռնողութեան այս անմիտութիւնն էր պատճառ որ մեր վերջին քառասուն տարուան պատմութեան ընթացքին մեր ազգային քաղաքականութիւնը ձախողանքներու յաջորդութիւն մը եղաւ. մէկ անգամ միայն ազգովին գիտցանք թէ ի՞նչ կ'ուզէինք և այդ մէկ անգամը յաջողեցանք, այն ալ կովկասի հայ եկեղեցական կալուածոց գրաւման ատեն էր, մնացեալը ամբողջովին հակասութիւն մըն է պատմական ու քա-

զաքական իրականութեան, մեր գործելու միջոցներուն և մեր խոչալին միջև:

Բ. Յեղափոխութիւնը մեր ազգային կեանքին մէջ մտցուց ճակատագրականութեան (ֆատալիզմ) աղէտալի ոգին, որ ակարացնել կը միտէր հայուն ցեղային հիմնական մէկ առաքինութիւնը՝ համբերութեան ու խաղաղ դիմադրութեան, որուն շնորհիւ դարերով նա կարողացեր էր անցնիլ վտանգներու մէջէն և այս՝ կերպով մը գոյութեան հանձարը դարձած էր իրեն սեփական: Այդ դիմադրական առաքինութիւնը յեղափոխականներու կողմէ ստիպումստիւն նախատական անունով որակուեցաւ: «Որքան մեծ առաքինութիւն ունի այն մարդը՝ որ գիտէ գոթախտութեան մէջ յարատեւելը», ըսած է Մարչիալի, և յեղափոխութիւնը եկաւ այդ արիութեան տալու մահացու հարուածը: «Աւելի մեծ առաքինութիւն կայ զմեզ կապող շղթաները մաշեցնելու՝ քան զանոնք փշրելու մէջ» ըսած է Կ. Լըպոն: Եւ իրօք եթէ հայը ունէր ցեղային անգին առաքինութիւն մը՝ այն ալ այդ էր: Յեղափոխութիւնը հրապարակ իջաւ «Ազատութիւն կամ մահ» նշանաբանով, երկու ապագայ ծայրայեղութիւններ, և մտցաւ ներկան՝ որ կեանքն էր. սն փնտուել տուաւ մահը՝ առ ի չգոյէ ազատութեան: Դէպի մահ խերոյնդ վազքը՝ հետսուքիւն անունով միլիտուեցաւ և ներշնչուածի աղբիւրը դարձաւ սերունդներու: Ուղեցին ազամայ մարտիրոսացնել ազգը, մինչ մարտիրոսութիւնը, այսինքն մահուան իղձը իրականին մէջ նոյն իսկ անհատի մը համար, հակաբնական ու ախտարնական երեւոյթ մըն է: Անտիգոնէս թագաւորը շատ կը սիրէր իր զինուորներէն մին որ մեծամեծ քաջութիւններ կը գործէր պատերազմի դաշաին վրայ և մահէն բնաւ չէր վախճար: Կսելով որ այդ զինուորը անբուժելի կար-

ծուած ախտէ մը վարակուած է, զայն խնամել տուաւ իր անձնական բժիշկին միջոցաւ: Թագաւորը զարմանքով տեսաւ սակայն որ բուժուելէն վերջ նոյն զինուորը նուազ յանդուգն դարձած ու զգոյշ է կուրի միջոցին, դադրած է հերոս ըլլալէ. հարցուց պատճառը: «Թուք էք պատճառը, Տէր Արքայ, պատասխանեց զինուորը, բուժել տուիք հիւանդութիւն մը որ յուսահատութեան մտանած էր զիս և մահը փնտուել կուտար. այժմ որ բուժուած եմ, կեանքը հրապոյր ունի ինձի համար և չեմ ուզեր մեռնիլ»:

Կը հասնինք 1914-ի աղէտալի թուականին որ կը փակէ հին շրջանը: Արդիւնք էր այն մեր յեղափոխական ուղղութեան: Այս հարցին պատասխանելէ առաջ ամէն հայ վարանում մը կ'ունենայ, տեսակ մը խղճմանքի պարագայ (cas de conscience) դարձած է սն. Ժխտական պատասխան տալը՝ հայրենասիրութիւն նկատուած է, իսկ հաստատական պատասխան տալը համապատասխան է թրքական թէզը պաշտպանելու, որովհետեւ թուրքերը իրենք զիրենք արդարացնելու համար իրենց սճիրներէն, այդպէս կ'ըսեն: Մենք սակայն մեր պատճառաբանութեանց մէջ երբեք նկատի պիտի չտանենք թէ ինչ կ'ըսէ թուրքը. մենք պէտք է զանենք մեր գոթախտութեանց պատճառները, անվախօրէն մեր մտաը դնենք վերքին վրայ, որպէսզի կարենանք օգտուիլ ապագային՝ մեր անցեալի սխալները չկրննելով: Եթէ ուղիղ էր յեղափոխական ուղղութիւնը, հապա ինչո՞ւ այդ հետեւանքը: Հարկ կ'այդ ժամանակ փաստերու մանրամասնութեանց մէջ մտնելու մարտութիւնը: Դժուարութիւնը հոն է որ պատմական և ընկերային գիտութեանց մէջ, որոնց նիւթը հաւաքականութեանց հոգեկան երեւոյթներն են, կարելի

չէ ըստ կամս կրկնել դէպքերը, իչնպէս կ'ընենք փորձառական բնական գիտութեանց մէջ, ճշդելու համար օրէնքները: Այստեղ շօշափելի արդիւնքն է որ իբր փաստ կը ծառայէ մեզի և արդիւնքը՝ անաւոր կերպով ողբերգական, մէջտեղն է:

Սակայն յեղափոխական տեսարանութեան հաւատարիմներ իրական փաստին առջև զինաթափ չեն ըլլար, անոնք կ'ընեն արդարացումներ, ինքնարգարացումներ և մեկնարանութիւններ:

Մեր ուղղութիւնը ճիշդ էր, կ'ըսեն, բայց դժբախտ ելքին պատճառները մեր կամքէն անկախ են և արտաքին. եթէ այդ արտաքին պարագաները չըլլային՝ մեր յեղափոխական շարժումը յաջող վախճան պիտի ունենար:

Կը պատասխանենք. գործունէութեան մը յաջողութիւնը կապուած է միշտ շրջապատի պայմաններուն, և քաղաքականութիւն մը ներքին արժէք (intrinsèque) չի կրնար ունենալ, բնագիտական տեսութիւն մը չէ ան, քանի որ ունէ արարքի հակահարուածը դուրսէն է որ պիտի գայ. արտաքին արդիւնքն է որ պիտի ճշդէ թէ մեր արարքը սխալ էր՝ թէ ուղիղ:

Կ'ըսեն յեղափոխական տեսարանութեան պաշտպանները թէ անիրաւ ենք երբ կը քննադատենք զիրենք դէպքէն վերջ: Ընդհանրապէս սա մտայնութիւնը կը ախրէ ժարդոց մէջ, թէ վերջին պահուն կամ մետասաներորդ ժամու քննադատութիւն մը անարժէք է: Ոչինչ կայ սակայն աւելի սխալ: Ընդհակառակը դէպքէն վերջ եղած քննադատութիւնն է որ բանաւոր է, հիմնուած շօշափելի ու տեսանելի փաստերու վրայ: Նախ քան դէպքը նոյն այն տեսարանները չէին հանդուրժեր որ քննադատուին և կը խոստանային ժողո-

վորդին մեծամեծ բարիքներ. դէպքէն վերջ դարձեալ չեն ուզեր քննադատուիլ: Մարդ էակին մէջ զգայական կեանքը գերակշիռ է, ան դիւրաւ մը մոռնայ, պատմութեան դասերը արժէք չունին անոր համար, «աւերակներու կոյտեր, արեան հեղեղներ պէտք են յաճախ որպէսզի ժողովուրդի մը հոգւոյն և մտքին մէջ տեղ գտնեն կարգ մը ճշմարտութիւններ», ըսած է Կ. Լըպօն:

Յեղափոխութեան կողմնակիցները կը մեկնաբանեն նաև 1915ի աղէտը ճակատագրապաշտ տեսարանութեամբ, իբրև պատմական անըմբռնելի և անխուսափելի պատճառներու արդիւնք: Երբ կը հարցնենք անձկութեամբ թէ կարելի չէ՞ր արդեօք խուսափիլ այդ աղէտէն, յեղափոխականները կ'ուզան հանդարտեցնել մեր խիղճը ըսելով. — Ինչ ալ ընէինք, եղածը պիտի ըլլար, թուրքը նպատակ ունէր բնաջնջել մեր ցեղը արմատէն, մեծ պատերազմին ներկայացաւ սուրբը, ան կատարեց իր գործը:

Կը պատասխանենք. — Լաւ, եթէ դուք տիրած էիք այդ գաղանիքներու գաղանիքին, ինչո՞ւ աւելի կանուխ չըսիք մեզի որ մենք ալ մեր ու մեր սիրելիներու կեանքերը փրկելու աշխատէինք, ինչո՞ւ «դէպի երկիր» կոչերը կը հնչեցնէիք գաղութէ գաղութ, ինչո՞ւ դուք ձեր կեանքերը սուղի չձախեցիք վերջին պահուն և ոչխարներու նման քալեցիք, քանի որ եղածը պիտի ըլլար, գիտէիք այդ բանը:

Յեղափոխական տեսարանները առաջ կ'երթան մինչև իսկ յայտարարելու որ Ապրիլ 24ը մեզի բերաւ Մայիս 28ը: Մինչ ընդհակառակը պատմական դէպքերու պարզ ճշդումը կը բուռէ հերքելու այդ յաւակնութիւնը: Մայիս 28 ոչ մէկ կայ ունի Ապրիլ 24ին հետ, ան արդիւնք էր ուղղական յեղափոխութեան,

վրացիք և թաթարներն այ ունեցան իրենց Մայիս 28ը
 տունց. . . Ապրիլ 24 ունենալու: Ընդհակառակը մէկ
 միլիոնի թուական կորուստը պատճառ եղաւ որ մեծ
 պատերազմի վաղորդայնին չկարենանք ոգտուել նը-
 պատուութի բողոքէն, մեր թիւին նուազութեան պատճա-
 րաւ: Ապրիլ 24ը թաղեց թրքական Հայաստանի
 քաղաքական անկախութեան դատը:

Նկատի ունեցէք որ այս վերջին մեկնարանու-
 թիւները ոչ միայն կը խեղաթիւրեն անցեալի ի-
 բրոզութիւնները, այլև սպառնալիք մըն են ապագային:
 Եթէ թուրքիոյ նպատակն էր ու է իրօք բնաջնջել հա-
 յութիւնը, թուրքիոյ մէջ ներկայիս ապրող հայերը
 արդէն իսկ դատապարտուած են բնաջնջուելու: Մեկ-
 նելով այս տեսակէտէն՝ կրնա՞նք Գրգեւի թուրքերը,
 տունց խղճի խայթ ունենալու թէ թուրքիոյ մէջ
 ապրող հայոց կրնայ ո եւ է վնաս ծագել մեր անգրգոյշ
 բնթացքէն:

Միւս կողմէ, եթէ հուշատացած ենք որ Մայիս 28
 արդիւնք է ապրիլ 24ի, նոր Մայիս 28 մը ունենալու
 համար պէտք է ունենայ՝ նոր Ապրիլ 24 մը, ուրեմն
 կրնանք պատրաստուել նոր զոհեր տալու, «կարմիր
 հեղուկը» կրկին թափելու տունց հաշուի:

Անա թէ յեղափոխական կոյր մտայնութիւն մը
 մեզի ինչ նոր տղէտներու պիտի տառջնորդէր:

ՆԵՐԿԱՅԻ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Հայ քաղաքական մտքի ներկայի ուղղութիւնները
 իրենց սկիզբը կ'աւանդեն հայ հանրապետութեան խոր-
 հրրդայնացումէն, որ կոյուն և հաստատ վիճակ մը
 ստեղծեց արեւելեան Հայաստանի մէջ, և Լոզանի գաշ-
 նադրէն՝ որ թաղեց զիւսնադիտորէն արեւմտեան
 Հայաստանի դատը: Կրնանք ըսել որ այդ երկու գէպ-
 քերը գարծակէտ մըն են մեր պատմութեան մէջ, ու-

րոնք բոլորովին ՚որ պայմաններ կը ստեղծեն հայ ժո-
 զովուրդին քաղաքական ապագայի՝ համար:

Երկու ուղղութիւն կայ:

Առաջին ուղղութեան հետեւողները կը դաւանին
 թէ Արեւելեան ու Արեւմտեան Հայաստանը բռնա-
 կարկան լուծերու տակ կը գտնուին, ազատութիւն
 ձեռք բերելու համար պէտք է վերցնել երկու լուծերն
 ալ՝ ապստամբելով, օժանդակութեամբ ներքին տար-
 րերու (վրացի, քիւրա) կամ արտաքին ուժերու: Այս
 ուղղութեան ջատագոյները կը սպասեն ներքին վերի-
 վայրուսներու կամ արտաքին յարձակման մը, իրա-
 կանացնելու համար իրենց նպատակները: Մասնա-
 ւորելով մեր խօսքը թրքական Հայաստանի, կըր-
 նանք ըսել անվարան թէ թրքահայ դատի հողոյն վրե-
 ճումը ներկայ պայմաններու մէջ ո՛չ կարելիութիւն է
 և ո՛չ ալ պահանջ: Թուրքիան չըջապատող պետու-
 թիւնները այսօր չարք մը դաշնադրերով կը կատարեն
 իրենց սահմաններուն վերջնական ճշդումը, կա ութիւնը
 երկար ժամանակի մը համար անսփոփոխ է: Դուրսէն
 ուեէ պետութիւն թուրքիոյ դէմ պատերազմ ընելու
 տրամադրութիւն և պատճառ չունի. ունենայ իսկ՝
 հայոց հարցը տեղ պիտի չունենայ այդ պատճառնե-
 ներուն մէջ, որով այդ կողմէն ուեէ բան ակնկալել
 դառն ինքնախաբէութիւն պիտի ըլլար լսի: Մնաց որ
 թուրքիոյ Հայաստանի հողին վրայ հայ ազգաբնակչու-
 թիւն բացարձակապէս չկայ պետութիւն կազմելու հա-
 մար: Յոյս դնել գաղութահայութեան վրայ, խաբ-
 կանք է, գաղութահայութիւնը հայ պետական տեսա-
 կէտով անարժէք տարր մըն է: Դաղութահայութեան
 կարեւոր մէկ մասը հիմ բունած է ու պիտի մնայ իր
 գտնուած տեղը, իսկ այն մասը որ պիտի փոխադրուի
 Հայաստան, չի կրնար սպասել ապագայ պատերազմի

մը հաւանականութեանց, ան կ'ուզէ փոխադրուիլ այսօր իսկ որով անոր երթալիք տեղը թրքական Հայաստանը չէ:

Եկրորդ ուղղութեան կողմնակիցները հիմ կը բռնեն հայկական դատի լուծման համար ներկայ Հայաստանի հանրապետութիւնը որ կ'ապրի իսկական պետութեան մը պայմաններուն մէջ, ունենալով որոշ հայ հողամաս և հայ բնակչութիւն:

Կապուելի գոյութիւն ունեցող Հայաստանի՝ կը նշանակէ փարիլ իրականութեան մը. սրբան ալ փոքր ըլլան հայրենիքի սահմանները, անոր մէջ կրնան ապրիլ ներկայ թիւին եռապատիկ թիւով հայեր. հոն կ'ապահովուի հայ ժողովուրդին թուական, անտեսական, մշակութային զարգացումը, խաղաղ ու բնական պայմաններու ներքե: Հայութիւնը իր ներկայ թիւով ի վիճակի չէ աւելի ընդարձակ սահմաններ պահելու, և մեծագոյն վտանգը, պետութեան մը համար, ըսած է Մաքիավելլի, իր ուժերէն աւելի լայն սահմաններ ունենալն է:

Երբ հայ ժողովուրդը ուժ տայ ներկայի իրականութեան ամբաստանման՝ ապագան ինքնին կը համնի աւելի ապահովուած: Կեանքը կանգ չառնել. ան պիտի հետեւի այն ճամբուն, զոր բնութիւնը, պատմական ու ընկերային յեղաշրջման օրէնքը ցոյց կուտան իրեն. խօսիլ աժմէն հեռու որ ապագայի մը վրայ կը նշանակէ լոկ խօսք ըսել և մենք շատոնց կշտացած ենք խօսքերէ: Մաղթենք որ այն խաղաղութիւնը որ կը տիրէ այսօր հայտ երկրին վրայ, շարունակէ ստակաւին երկար պարբերակով, խաղաղութեան մէջ ոչ խտտինք օրէ օր շինելու հարստացնել մեր հայրենիքը:

13535